

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Texter till Del 3 Vägen till försoning Rätten att återvända hem

Kaj Gennebäcks uppdrag var att hjälpa bosniakerna att bygga upp raserade och nedbrända byar – hus, skolor och samlingslokaler – så att de som flytt under kriget skulle kunna återvända hem.

Foto: Kaj Gennebäck

I juni 1996, ett år efter krigsslutet, reste Kaj Gennebäck med kort varsel till Bosnien-Hercegovina. Hans uppdrag var att hjälpa bosniakerna att bygga upp raserade och nedbrända byar – hus, skolor och samlingslokaler – så att de som flytt under kriget skulle kunna återvända hem.

Det var första gången Kaj var utomlands. Tidigare hade han arbetat som projektledare på svenska byggen.

– De flesta här hemma visade inget intresse när jag berättade vart jag skulle, minns Kaj. ”De får väl klara sig själva, det är inte vi som har startat kriget”, var mångas reaktion.

En av de byar som skulle byggas upp igen var Srebrenica, platsen för ett av de värsta folkmorden i Europa där mellan 7 000 och 8 000 bosnien-muslimska tonårspojkar och män mördades medan tiotusentals barn och kvinnor tvingades fly till andra delar av Bosnien.

– Jag hade inte greppat hur situationen var innan jag åkte ner. Visst hade jag läst i tidningen att det var för jäkligt, men väl där, bland människorna, fick jag en annan bild. Alla hade också olika versioner av historien och vad som hade hänt. När någon frågade om min åsikt svarade jag alltid: ”Jag vet inte. Jag har inte bott här. Jag har inte hela historien klar för mig.” Man fick passa sig väldigt noga för att ta parti. Jag måste kunna jobba med alla. Det enda jag kunde ha åsikt om var vem som skulle ha vilket material till sitt hus.

Den 21 september 1995 slöts fredsavtalet som avslutade kriget i Bosnien, Daytonavtalet. Det slog fast att alla bosniakiska flyktingar hade rätt att återvända till sina förkrigshem. Men det var inte så enkelt.

Flyktingarna behövde vettiga förutsättningar för att inte råka ut för nya svårigheter. Problemen var många: bristande säkerhet, bostadsbrist och arbetslöshet. Flyktingarna behövde hjälp att få tillbaka sin egendom, söka efter försvunna familjemedlemmar, återuppbygga sina hus, rätt till pension, möjlighet till försörjning, juridisk hjälp och sjukförsäkring.

Tillbaka till ett annat liv

Från vissa byar hade många flyttat tillsammans i grupp och man hade

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

bykänslan intakt. Från andra områden hade folk spritts över hela Bosnien beroende på vilken etnicitet de tillhörde. Det påverkade viljan att återvända.

– För många var det primära att de ville hem till sitt, säger Kaj. Man ägde hus och mark som man såg ligga i träda. Andra ville aldrig mer hem för att de hade så dåliga minnen därifrån att det inte gick att leva med. De som flyttade tillbaka kom hem till en ny värld. De hade en historisk bild av situationen, före 1992, som de bar med sig. En bild de nu hade levat med i många år. Sen kom de hem och hela byn var kanske bara ett grusfält. Då krossades förstås drömmen om att återvända hem till det som varit.

Nu fick de istället börja ett helt nytt liv, kanske utan familjemedlemmar som blivit dödade i kriget eller försvunnit på annat sätt.

I byar där det fanns för få överlevande män som kunde byggas användes istället betald arbetskraft för att återuppbygga raserade hem, skolor och samlingslokaler. Liknande hjälp gavs till änkor och gamla som levde isolerat.

– I vissa byar fanns bara en gammal mormor med en tolvårig sonson kvar, en betongplatta och ett gammalt hus, säger Kaj. Då behövdes förstås mer hjälp.

Hjälp till självhjälp

I början var det tänkt att Kaj och hans medarbetare skulle bygga upp husen och byarna själva, med hjälp av lokala snickare och murare. Men de insåg snart att det var en dålig metod.

– Det var bättre att lägga pengar på mer material och låta folk bygga själva. Med tiden fick vi igång ett effektivt system där vi delade ut material och människorna byggde sina hus själva. Då blev det dels välgjort, dels gav det människorna något att göra i byar där det var 100 procent arbetslöshet.

Andra internationella organisationer på plats byggde istället åt bosniakerna men de hade svårare att få människor att återvända, förklarar Kaj.

– Hade de återvändande inte byggt något själva på husen kände man inte lika starkt för att bosätta sig där.

– Var det något den som byggde inte klarade av så fanns det alltid någon annan i byn som var bra på just den biten. Så hade det fungerat även tidigare i byarna, att man hjälpte varandra helt enkelt.

När husen var färdiga kom ofta organisationen Lutherhjälpen i Räddningsverkets spår, och stöttade byborna i att få igång sitt jordbruk igen. Det var viktigt för att det skulle vara möjligt att bo kvar.

Återvändande för demokrati och försoning

Sverige såg det som mycket betydelsefullt att stödja återvandringen av minoriteter, till exempel att bosniaker skulle få återvända till sina hem till

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

byar där de flesta bybor var serber och tvärtom. Demokratin skulle stärkas genom att människor skulle få möjlighet att upptäcka att samlevnad över etniska gränser kunde fungera och att de skräckscenarier som nationalistiska partier målat upp inte stämde. Med tanke på att så många personer hade dödats eller fortfarande saknades vid projektstarten hoppades man också att återvandringen skulle hjälpa människor att bearbeta sin sorg.

Byarna Srebrenica och Bratunac betraktades som de absolut svåraste områdena att återuppbygga, på grund av folkmordet och andra krigsbrott. Samtidigt behövdes därför särskilt stöd till de flyktingar som ville återvända dit.

– Många sade redan 1996 att ”vi måste börja leva ihop, vi kan inte stå och glo på varandra över staketet”. Att ”vi måste samexistera annars kommer inte landet att fungera”, berättar Kaj Genneback.

– Man talade kanske inte så mycket med varandra men samexistensen fungerade. Första gången vi fick in material till bosnienserbiernas husbygge hade vi chaufförer som var bosniaker. Alla började snacka, drack och åt tillsammans innan de ens började lossa bilen. De hade ju inte träffat människor från andra sidan på flera år och ville veta hur det var ”därborta”. Det var ju mycket skrönor som gick om hur dåligt det var på andra håll.

– Oavsett vilken sida man talade med var det annars mycket snack om att man aldrig ville se de andra, de som hade gjort livet till ett helvete. Så jag blev glad över att se att alla var glada över att kunna prata med varandra. Sen finns det förstås andra som aldrig vill prata med någon ur en annan etnisk grupp igen. Det kan jag förstå också.

Efter åtta år i Bosnien-Hercegovina återvände Kaj Genneback till Sverige, men fortfarande försöker han följa utvecklingen på håll.

– Det finns många som är cyniska och säger att det blir aldrig bättre. Och ibland när man läser tidningen eller Sidas rapporter undrar man om det blir någon bättring? Jag har fortfarande kontakt med folk som jobbade åt oss därnere och jag märker att det finns en viss uppgivenhet. Det måste nog komma en ny generation först. De barn som har fötts efter 1996 som inte har kriget och det tänkandet att släpa på.

Kaj känner sig glad över att ha drivit igenom metoden med hjälp till självhjälp och att många så småningom förstod att det är bättre att människor själva bygger sina hus.

– På det sättet känner jag att jag har bidragit med någonting.

Fakta om IAP – Integrated Area Programmes

Under de drygt första tio åren efter krigsslutet 1995 handlade det svenska stödet till Bosnien-Hercegovina främst om att ge internflyktingar möjlighet att återvända till sina förkrigshem. Stödet gick via Statens Räddningsverk, Lutherhjälpens via Lutheran World Federation, Caritas och Pingstmissionens Utvecklingssamarbete Interlife.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Arbetet genomfördes framförallt genom det så kallade Integrated Area Programme (IAP). Målet var att återskapa det civila samhället, främja freden och ett bestående återvändande av internflyktingar samt att stödja den demokratiska utvecklingen. Sveriges stöd resulterade i att 16 400 hus återuppbyggdes och att 71 000 människor kunnat återvända till sina förkrigshem. Återuppbyggnad skedde också av skolor samlingslokaler och vårdinrättningar. Dessutom gick stöd till minröjning, jordbruk, mikrokrediter och annan jobbskapande verksamhet samt viktig infrastruktur som vattenledningar och elnät.

IAP anses ha hjälpt till att reformera det politiska klimatet i Bosnien-Hercegovina och därmed medverkat till att övervinna det tidigare starka motståndet mot minoritetsåtervändande. De direkta resultaten gällande försoning är än så länge svaga och effekten på den lokala ekonomin är liten. Den ekonomiska situationen är ofta svår och arbetslösheten fortsatt hög. Människor från olika etniska grupper tycks än så länge leva vid sidan av varandra snarare än tillsammans. Men på längre sikt anser många att flyktingarnas återvändande möjliggjort för framtida utbyte och kanske också försoning.